

KÉRDÉSEK A NEMZETRŐL

A. GERGELY ANDRÁS

A „végig nem beszélt” nemzet-képletek

A nemzet az *ország* spiritualizált fogalma. *Lelke* az országnak, a földrajzi értelmű teste fölött (vagy számos esetben azt megjelenítő szimbólumként) hordozza elködösített és/vagy idealizált formában. Mint jelképes fogalmi tartomány képes önálló létre „kelni”, terjeszkedni, kiterjedni és visszahúzódni szintűgy. E kiterjesztett hatókör olykor a nemzeti kisebbségekre is vonatkoztatott, máskor beleértendő a diaszpórák, az egykori „nemzeti nagyság” örökségének elemei (szilárd uralom, nagy kiterjedés, hódítások, ősök emlékezete), vagy épp a veszteségek (menekültek, asszimilálódók, hősi halottak – lásd Trianon, az antalli külpolitika 15 millió magyarja, a MIÉP ideológiája).

A nemzet egyúttal a származási közösség képzetének egysége, a térben kiterjedt és az időben kontinuusnak tekintett univerzum, melynek határait a napi tétek, korszakos ideológiák, hangosbeszélő politikusok szabják át meg át. A határoltság – amennyire az ország alapvető jellemvonása, annyira – nem jellemző a nemzet-képzetekre: a mai magyarságból egyetlen toldalékszóval lehet egyetlen kiterjedésű „összmagyarságot” csinálni, egyetlen nyelvi csellel lehet másfélszer akkora tömeget kreálni (határoktól függetlenített vagy határon túli magyarság), mint a határok között élők létszáma, s lehet ugyanakkor a végeláthatatlan sokféleségből „egynemű” konstrukciót is fabrikálni („a belgák”, vagy az „amerikai nép”), vagy szembeállítani az ugyancsak multikulturális jelenség-együttest a hamis-nemzet kreatúrájával („afro-amerikaiak”, „észak-ír britek”, „indonézek”).

Válahogy mégsem tisztá ez így...! Nem mintha bármely reményt érdeemes lenne nagyra növesztetni az ügyben, hogy bármikor is tisztább lesz a nemzetfogalom, mint volt egykoron... (legfőllebb csupán más lesz), mégsem lehetetlen talán, hogy egyszer maguk a nemzetfogalmak használói, konstruálói

vagy forgalmazói lesznek olyan merészek, és egyszerre merik majd használni a térhez kötött, kultúrában gyökerező, államszerkezetbe tömörített, identikusan felmutatott és mentálisan is lepezett nemzet-képzeteket...! Talán ehhez a majdani merész konszenzushoz keresgélek alább néhány adalékot...

A Dieckhoff kiindulópontjával szolgáló predispozíciók (szabad állampolgárok önkéntes és tudatos közössége, illetve a természetes – leszármazási? – renden alapuló identitásérzet történeti közössége, amely a kultúrnemzet és politikai- vagy államnemzet-felfogásra utalnak), szerény kötözködésem szerint *csak mesterkéltnél vagy politikai kommunikációra alkalmas fikciók*. Amennyiben maguk az ekként (így vagy amúgy) definiált népek bárhol és bármikor szót kérhetnének, vélhetően nem igyekeznének egyik vagy másik besorolásba bekerülni azon az áron, hogy amennyiben „kulturálisak”, akkor nem lehetnek „politikaiak”, s fordítva: amennyiben államként konstituálják magukat, rögvest megszűnnek kulturálisak (is) lenni. A szaktudományok, a politikai retorika, a kormányzati indolencia persze sosem hajol közelebb a „néplélek” kevésbé romantikus, de annál plurálisabb öndefinícióihoz, megelégszik azzal, hogy fölülről-kívuírlól minősít, s esze ágában sincs kettősségében, párhuzamosságban, rétegzettségben, időbeli változásokban, önmegjelenítési célok szerint vagy társas csoportok, néprétegek, köz- és önérzetek alapján meghatározni azt, amiről utóbb mégis úgy nyilatkozik, mintha a közakarat és a közfelkiáltás hozta volna létre...

Nehezen tudunk ezzel az oly közvetlennek és praktikusnak tűnő *nemzet-fogalommal* bánni... Népi közösség? Élményközösségi egység? Politikai univerzum? Határolt társadalmi tér? Érzelemittas jelszó? Megnyugtató, hogy ahány definíciós igény neveli, annyiféle gyümölcsöt terem... Mégsem lehetünk vele elégedettek – ezért minden körülíró vita legalább annyit erősít rajta, mint amennyit kétségbe von...

A Meinecke révén elhíresült nyelv, vallás és közös politika (mint az államot alkotó nép kollektív akarata) azon a fichte-i egalitárius tételen nyugszik, amely azonban szigorúan hierarchikus, sőt a patriotizmus építéséből örömmel kizárja az univerzalizmus vagy kozmopolitizmus minden formáját, sőt a valódi társadalmi egyenlőség gyakorlatát is (például Fichte „A zárt kereskedőállam” gondolatában érzékenyen megkülönbözteti a polgári szerződésben egyenlőek élelmezési igényeit, s választékosan juttat a politikai és gazdasági arisztokráciának, szemben a gyarló és falánk paraszttal... – bővebb elemzését lásd Dumont 1998: 107–110). A romantikus német nemzetképek a nemzetet mint „kollektív egyént” közvetítik (látszatra mintegy „belülről” szemlélve,

szemben a franciákkal, akik az „emberiség fragmentumait” tekintik nemzetnek, vagyis képesek mintegy „rá”tekinteni, dedukció részeként értelmezni), ennek a normatív gondolkodási és politikai filozófiai tradíciónak azonban kiegészítő eleme az etnocentrizmus is, az öntömjénezéssel, felsőbbrendűséggel, a másság nem tűrésével, az „örökölt sikerképesség” állandó öngazolási vagy önmarcangolási gyakorlatával (lásd Dumont 1998. mellett Fulbook 1999, és mások megközelítései, régebről Carl Schmitt, Karl Marx, vagy akár Bibó István is kellő mennyiségű adalékot kínálnak e felfogás kritikájaként).

Ha lehet kényszeres definiálgatás helyett mindjárt kritikai álláspontot keresni, úgy vélekednék, hogy a (Benedict Anderson-féle) „képzelt közösség” romantika-kori elméleti bázisa köztudottan hiányos nemzetkritériummal bánik – márcsak ezért is, mert ennyi „nacionális” és racionális (vagy képzelt) kulturális öröksége bizony nemcsak a nyugati társadalmaknak van, hanem bármely őslakos csoportnak, törzsnek, hordának a pigmeusok, guaranik, fokföldi vagy kaliforniai indiánok, celesbeszi toradszák között is. Ugyanakkor, ami a nemzetállami vagy kultúrnemzeti kritériumok egyik legfőbb (közös) *hiányosság*a, az éppen a nemzet-alatti és állam-alatti szinten élő társadalmak (jelzem: ma még mindig a világ nagyobbik hányadának!) feledése, vagy tudatos *kihagyása az emberi univerzum tagolásából*. Kétségtelen csúsztatás persze, hogy a nemzetfogalom ürügyén a *nemzeté még nem vált társadalmakat* említem, de teszem ezt pusztán azért, mert úgy látom (és a politikai antropológia mintegy fél évszázados kutatástörténete sokféleképpen igazolja is ezt), hogy azok a formáljogi, intézményrendszeri, racionalitási vagy épp romantizáló kritériumok, amelyek az (akár kultúr-, akár nemzet)államiság meghatározásához alkalmasnak látszanak, éppúgy jelen vannak a *nemállami szinten szerveződő társadalmakban* is, csak éppen 1) nem öltenek nemzetközi elméleti vitákban forgalmazható hamis formát, 2) nem kötődik hozzájuk a politikai és történeti csatározásokban eszközzé vált reprezentációs érdek, 3) másfajta inherens racionalitásnak felelnek meg, mint az európai közgondolkodásban fegyverré vált érvelésmódok.

Az európai típusú értékrend azonban nemcsak a lakott Föld nagyobbik felét *rekeszti ki* az önmeghatározás lehetőségéből és az értékrendi diskurzusból (amire persze az érintettek csak füttyentenek), de *sociocentrikus* is a tekintetben, hogy csakis az általa már elért vagy meghaladott (európai típusú) civilizatorikus fejlődés-szintet tekinti érvényes és akadémikus pozíciónak, elvitatva más típusú kultúrák és az európainál talán ősbibb civilizációk létjogát és politikai rétegződési képleteit. Ez sem lenne baj, ha nem lenne következősül

minden „harmadik világ”-beli már eleve „primitív” attól, hogy nem a sokrétűen vitatott brit polgári vagy germán-francia kispolgári modellt tekinti a feltételezett civilizációs fejlettség csúcának. Sőt: még ezzel együtt sem okozna gondot a fejlődés- és haladás-minták kisajátítása, normaként érvényesítése, ha nem járna együtt hódítással, gyarmatosítással, földrésznyi háborúkkal, „nemzetek nagyságát” fennmen meghazudtoló intoleranciával és genocidiummal... Ha pedig az egyetlen lehetséges fejlődési cél a nemzet, akkor a legkevésbé sem csudálni való, hogy fogalmi körében több évszázados („gentilis tudattal” gazdagon megáldott) nackózás folyik, belekeverve és motiválttá téve a hazafias tudományosságot és olykor a Parnasszust is.

Talán elegendő itt pusztán emlékeztetni arra, hogy az európai történelemben a honi politikai erők és a gazdasági-katonai-morális gyarmatosításra válalkozó idegen hatalmak közötti konfliktusok voltak a *nemzeti öntudatok*, nacionalizmusok (és szeparatizmusok) ébresztői a renaissance, a vallásháborúk, a felvilágosodás, az újkor és a hidegháborús korszak európai (és nemcsak európai) történetében is. A nemzetépítés és a nemzeti imázs-formálás igénye, szándéka, sikere vagy kudarca azonban nemcsak a „nemzeti” (vé tett) társadalmi erők mobilizálására tett kísérlet révén kreálta meg a nemzetfogalmakat (továbbá engedtesék meg itt még egy utalás az orosz fejlődési út eltérő jellegére és annak közismert eredményeire is), hanem a nemzetközi politikában olyan (látszatra) konszenzuális képlet kialakítására is törekedett, amely hivatott lett volna kifejezni, megjeleníteni, védeni azokat a területi érdekeket, amelyek valójában az államalkotó népeket képviselő politikai elitek eszköztárhoz tartoztak inkább, s kevésbé a „többségi” társadalom igényeihez – lásd a kelet-európai szocializmusok dezantropomorfizált és misztifikált hamis nemzetfogalmát („szocialista nemzet”), amelyre kétségekkel említhetően lehetett „össznemzeti” igény.

Kutatói hajlandóságú, s ezért élő társadalmi csoportokban nézelődő politológusként még azt is mondhatnám, hogy a nemzethez tartozás fogalmával való zsonglorkodás nem tartozik a társadalom kedvenc foglalatosságai közé, s ha mégis teszi olykor, leginkább azért, mert 1) valakik (kívülről) kétségbe vonják hovatartozásán ezt a tartományát (például „lecigányozzák”, „bozgorozzák”, idegennek vagy ellenségnek minősítik, bevándorlóként lekezelik, rasszista alapon csökkent értékűnek bélyegzik); 2) származási vagy hovatartozási alapon megtámadják és perspektivikusan hátrányos helyzetbe kívánják taszítani; 3) fegyvert adnak kezébe és a szomszédja ellen uszítják; 4) ugyanezen hivatkozási alapon kiirtják családját vagy csoport-társait;

5) másfajta érdekek és racionalitások mentén hasonló következményekkel fenyegetik vagy háborúba küldik; 6) eszméi, hitei, vallásai vagy kultúrája ellen olyan totális támadást érzel, hogy azok védelmében kénytelen a saját privát vagy kisközösségi identitásánál univerzálisabb konstrukciót formálni, s erre (az olykor territóriumtól is függetlenített) nemzeti keret kiválóan alkalmas, mint „védekező háború” ürügye. Ezeket nem számítva az egyes ember ritkán törekszik a maga amúgy is meglévő, rendszerint többretegű identitását egyetlen formába gyömöszölni és azt a formát mindenek fölé helyezni (nacionalizmussá vagy sovinizmussá avatni).

Ezek alátámasztására itt kell megjegyeznem, hogy hamisnak tartom a nemzetfogalmak használatát azokban az esetekben, amikor nem kerül sor párhuzamosan az államfogalom megnevezésére is. Erre utal részben (a Dieckhoff által is idézett) Louis Dumont-féle álláspont is: ha a „kollektív individuum” és az „individuumok kollekcója” még meg is engedi, hogy elkülönítsük a kulturálisan vagy szociálisan együvé tartozókat (adott esetben az önbevallás, az önkéntesség, a hovatartozás kinyilvánítása mentén magukat is elkülönítő vagy néven nevező csoportokat), hiányos a szemléletünk, ha nem vagyunk képesek a komplex kultúrák értéke és belső tagoltsága alapján megismerni vagy megérteni azokat a helyzeteket, amelyekben ezek interakciókba kerülnek egymással és kölcsönös relativitásban mérhetőek meg. E megnevezés és megmértetés egyik szükséges kritériuma, hogy ott álljon mögötte az államfogalom is, a politikai közösség szerveződési és működési módja, mechanizmusai és struktúrái, értékei és normái kíséretében. E nélkül ugyanis csak formális, elvont, kvázi-értékkel bíró nemzetfogalmat használunk... De megfogalmazva a nemzet-kereteket adó politikai állam természetét, rögtön értelmezhetővé (klasszifikálhatóvá?) válik, milyen kontextusban említjük egyáltalán a nemzetet – ez az alapkérdés a „politikai” nemzet, a „polgári” vagy a „szocialista” nemzet (ad absurdum a „kapalista” nemzet) ügyében, s így annak kiterjesztéseként az individuumok közössége, nyelvi-faji-vallási rokonsága, kollektív emlékezete, történelmi „feladata”, intellektuális tradíciói tekintetében is.

Kiegészítendő mármost ez a fajta nemzetkép (az újjólag) a hatvanas-nyolcvanas években felszínre került „etnikai koncepciók”, etnopolitikák, jogi-történeti közösségek, egyenlőségideológiák sokféle adalékával is. Meglátásom szerint e fogalmi gazdagodás jót tett a nemzet-teóriáknak, ám korántsem „rendet” vágott közöttük, hanem miszlikbe aprította a korábbiak grandiózusságát és elvitathatatlanságát. A „civilitás” mint nemfeudális, nemkatonai, nemparaszti, nemproletár állapot ettől ugyan glóriát kapott, de

ez még belefért a jogi-legitimációs felfogásokba... Mindazonáltal az államok nemzetépítő (és erőszakkal-pressure-vel másutt is nemzeteket kreáló) vehemenciája nem ritkán inkább az elitek, sőt a feltörekvő új elitek programja tudott lenni, semmint a politikai tagoltság és kulturális vagy térségi másság kényelmes pluralizmusában könnyedén elléző tömegeké. Kétségtelen, hogy épp e „műfajtan” vagy „világnézetlenek” mondott tömeg képes a leginkább fogékonyvá válni a térbeli keretek tágítására is képes nemzetfogalmak átvételére, de ez nem hibájuként róható föl, csupán e diskurzusokat generáló elitek piacképességét jellemzi. Miként az is, ahogyan a nemzethatárok, etnikai csoportközösségi limitek, vallási-kulturális eltérések térbeli tagoltságában, a másságok és együtvé tartozások reprezentálásában (no és megbélyegzésében ugyancsak) főszerepe volt-van-lesz a hangosan beszélő eliteknek, amelyek programosak-korszakosan diskurzusokban mérik meg hatékonyságukat és hatalom-kiterjesztési illetékességüket. E diskurzusok egyik kedvenc szlogenje, a manipulációk világsztár területe a nemzet, melyre hivatkozva bárhol és bármikor végveszélyt lehet trombitálni, híveket lehet uszítani, primordiális indulatokat lehet csiholni bárki ellen, aki más diskurzusok vagy érdekek képviselőjeként nem hajol meg a retorikus játékszabályok előtt. Engedtessek meg, hogy a retorika könyvtárnyi-levéltárnyi irodalmából ne én idézzek itt, hanem lehessen több száz PhD-dolgozat tárgya a következő évtizedekben annak töredéke, amit a rendszerváltás-kori poszt-socializmus kitermelt e tárgykörben...

Jogok és jogosultságok, sértések és revansok, diplomáciai mérkőzések és kapcsolathálózati kultúra, politizálódott intézményiség és depolitizálódott identitások tömege veszi körül mindmáig a nemzetfogalmak diskurzusait. A kultúrákat kollektív individuumoknak tekintő herderi képzet már nem keveset tartalmazott abból a holista megközelítésből, amelyet a társadalomkutatók, s köztük is a kultúrákhoz közelebb hajolni képes antropológusok előszeretettel használnak (bővebben Dumont 1998: 104). Annak bizonyítása, hogy a holizmus és az individualizmus szembeállítása komoly kultúra- és tudomány-közi háború magában véve is, kitermelte legalább azt a lehetséges „kvázidefiníciót”, hogy a nemzet és nacionalizmus ideológiájának semmi köze a kultúrák interakciójához, semmi köze a valóban emberléptékű társadalmi létezés módokhoz, hétköznapi vagy szakrális kommunikációkhoz, interetnikus közeledéshez és együttéléshez (Dumont 1998: 102). Nem merészném vállalni, hogy akár csak részben ismeressem a kulturális, vagy még inkább talán a politikai antropológia felfogásmódjait erről a nemzet-retorikai

képződményről, de úgy vélem, hogy szűkítettebb optikával kár is a nemzet körül kutakodni. Amit mindenképp meg lehet fogalmazni az antropológia nézőpontjából, amely (Dumont megfogalmazásában, aki szerintem irányadó a politikai, kulturális és kultúráközi kommunikációk jelenkori – távlatosabb – dimenzióinak jelzése terén) „félúton helyezkedik el egy „értékmentes” tudomány és ama szükséglet között, hogy az értéket a neki kijáró egyetemes helyére állítsuk vissza...” – nem több és nem kevesebb, mint annak vállalása, hogy „mindegyik ideológia relativizálódott a többihez való viszonyban” (uo. 218), vagyis nincs „érvényes” és „még érvényesebb” nemzetfogalom, nincs indokoltabb és kevésbé indokolt nemzeti lét, írásos vagy írás nélküli „civilizációs” rangkülönbség, termelési és elosztási kultúrában kialakult olyasfajta másság, amely alkalmat, ürügyet kínálhatna, jogot formálhatna politikai-hatalmi dominanciák birtoklására, fennsőbbiségtudatok építésére vagy revansvételre. Csakis uralmi túltengés magyarázza a kism nemzetek fölé hőmpölygő nagyok gyakorlatát, csakis leplezett és elfedni kívánt érdekek vagy ürügyek szolgálhatnak alapul az ugyanazon civilizációs körben élő népek közötti rangkülönbségek megfogalmazására, legyenek ezek bármily finom retorikával tálalt nemzeti sérelmek, testvériségek, ősi ellenségességek vagy lehetséges barátságok. A nemzeti történelmek kitaláltsága és bizonyító anyaga sok esetben alig több, mint gyermeklélektanból ismert játék tudományossá formálása a legprimérből önmeghatározás révén, amely az „én”-t vagy a „mi”-t a „nem ő”-ben vagy a „nem mások”-ban nevezi meg. Ennek bizonyítékul kiterjesztése, agresszív verziója a saját kultúra (és politika, és jog, és normarend, és nyelv, és hatalom) ráerőltetése bármely másra, amely persze ölthet „kultúraelméleti” alakot, bújhat megváltó hitbe, takarózhat nemzeti zászlóba, használhat antiuniverzalista retorikát is, mindezzel bizonyára azt kívánja üzeni, hogy szűnjön meg, pusztuljon, hallgasson el a másság, s csak az beszélhessen, akinek majdan senki számára nem lesz már más mondandója, mint hogy ő mondani akar valami fontosat és kötelezően meghallgatandót..., aki pedig nem figyel oda, az nemzetgyalázó, idegenbérenc, országáruló, pusztulásra méltó...

A hozzászólásokra ösztönző szerkesztőségi felkérés igen elegáns, sokféle módját kínálja a nemzetfogalom köré gyűlt szakmai nézőpontok, érvényesnek tekintett irányok, elfogadható belátások továbbgondolásának. Nem lévén az a típus, aki visszafetten a túlbeszéléstől, mégis megtorpanok itt a közhasználatú vagy közmegállapodásra alkalmas nemzetmeghatározási kísérletek seregszemléje előtt (sőt: előtt). Mind a politikai tudományokra, mind a szociológia és a jogtörténet különféle ágazataira tekintve, mind a szociál-

pszichológia vagy a politikai földrajz, a mikrotörténetírás vagy a politikai filozófiák, az ideológiák vagy a kommunikáció-elméletek köréből véget nem érően lehetne sorolni a mély értelmű vagy publicisztikai pazarságú nemzetfogalmakat. Megtették ezt a témakör kutatói sok-sok ízben és a legkülönbözőbb arányok, históriák, időszakok mentén – kár lenne azt hinni, hogy egyetlen rövid dolgozatában majd éppen én leszek az, aki „felülírja” a lehető legjobb formulával ezt a több kötetnyi definíciót. Nagyon rövidre zárva, mindössze azt hiszem, egyfajta „metakritikája” lenne szükséges a nemzetfogalmaknak, vagy inkább olyasfajta megoldás, amely tudván tudja, hogy az éppen most imígyen vagy amúgy definiált legpraktikusabb nemzetfogalom itt és most is különbözöképpen hat, különböző felfogásokra terjed ki, különböző válaszokat generál, eltérő utóhatásokkal jár, megannyi félremagyarázást és publicisztikai silányítást fog elszenvedni, de mindezzel talán beírja magát egy eszmetörténet majdani lábjegyzetei közé, s ha ennyi eredmény elegendő is, akkor máris mindenki jól járt... Ha azonban tudomásul vesszük, hogy egyetlen olyan „keresztkérdés”, mint a *magyar-magyar viszony* (határokon átfelve, határon túli közösségek között, múlt és jelen időben, megértés és revans keretein innen s túl) szinte „felpörgeti” a helyi elitek, hivatásos okoskodók, nemzeti milicisták, politikai kufárok, hordószónokok, bőszült ellenségek, aggódó rokonok, hasonló sorsú rokonszenvezők, irigykedő vagy néma kommunikátorok, pallosjoggal rendelkező ítések, europolitikusok, szódiplomataék, hitforgalmazók, alázattermelők és mások egész hihetetlen masinériáját, akkor szinte reménytelenül válik azt hinni, hogy tisztázhatók a történeti érvényű kérdések, alkothatók „korszerű” definíciók, cselekvési gyakorlattá formálhatók jóindulatú kooperációk, megnemesülhetnek önzetlen gesztusok. Ugyanígy járunk azzal a kérdéssel: mit tehetnénk az állam szerepét és nemzetet intézményesítő feladatvállalását értelmezve? Ha a nemzetfogalom kétszáz „felvilágosult” éve, vagy Komoróczy Géza formulájával élve „a nemzeti hagyományba zárkózás” évezredes történelme sem tudta „megoldani” a nemzetlét kellő és illő garanciáit, akkor hogyan is vehetnénk a bátorságot arra, hogy az államosodott társadalomszervezet időszakát immár olyan megtestesült ésszerűségnek (vö. „állameszélység” avagy államrezon) tekintsük, amely képes elrendezni végre közös dolgainkat? Éppenséggel pont Komoróczy hívja föl figyelmünket arra: a modernitásunk adott esetben csupán annyit jelent, hogy az archaikus világgal szemben immár nem a szomszédos törzs az ellenség, a félnivaló ismeretlen, hanem a második szomszéd, s nemcsak horizontálisan tagoljuk félelmeinket, hanem vertikálisan is, az osztályellenség, a zsidó, a cigány

(és folytatható a sor: a proli, az elit, a munkanélküli, a hajléktalan, a menekült stb.) – vagyis a kettővel már fölöttünk álló is lehet ürügye a gyűlöletnek... (1992: 393–396)

Fontos alapkérdése a szerkesztőknek, hogy milyen konzekvenciái vannak a különböző nemzet-meghatározásoknak a magyar politikára? Ám a válasz szinte lehetetlen, vagy kötetnyi. Ha a belpolitikai horizontot veszem, s leszámítom a napi és heti sajtót (meg néhány fölhevült memoárt majd huszonöt év múltán), akkor szinte semmi. A magyar politika ugyanis nem kíváncsi a nemzetmeghatározásokra, minthogy már túl sok is forgalomban van, s hatásuk szinte az egynapélők érintettségét tükrözi csupán... Illetőleg, vannak korszakok, mikoron nagy haszna vagyon egy praktikus nemzet-képletnek, erről azonban a társadalomtudományok szemszögéből jobb nem nyilatkozni, a váltságkezelő nacionalizmus-ébredésekről már nem is beszélve. Ami e téren okvetlenül fontos, az a nemzetfogalom reprezentációja: amit felmutatnak belőle, ami kicsendül a meghatározásokból, ami megbúvik a zajos beszéd mögött, ami felszakad a sérelmek és sebek tájáról. Persze épp ily fontosnak vélem a rejtekező, titkon maradó, érvek alján leülepedett érzelmekben dülő, vagy megcsendesülten és megadóan türelmes nemzet-érzületeket is, ezek azonban visszavezetnek bevezető soraimhoz: a fogalom-kiterjesztéshez és az exklúzióhoz, az egyneműsítéshez és univerzalizáláshoz, a többségre hivatkozó, de azt meg nem kérdező fennhéjázáshoz, az államosított és a reprivatizált nemzet-érzülethez. Holott egykönnyen átlátható, hogy kinek, miért és mikor van szüksége arra, hogy nemzetről beszéljen, nemzetről akarjon valami fontosat megfogalmazni, s egyáltalán: ne a közvetlen, szűkebb vagy tágabb közösségi formációkat válassza, ne ezek egyes rétegeiben érezze otthonosnak magát (akár több ilyenben is egyszerre), hanem maga fölé fogalmazott, egyezkedésre sem méltotottan közösnek tekintett entitást emeljen magasra ernyőként, amely (maga sem hiheti komolyan) valami ugyancsak nem-definiált félelmeség ellen óvna meg. Ha megóvná, ha ez megoldás lenne, ha a nemzet-érzület hiánya vagy gyöngülése mindig a Gonosz műve volna... Pedig, a nemzeti entitások leépítésében és új, nációkkal szemben magát alternatívaként felmutató európai egységesülési folyamatban mindez talán inkább a bennünk meglévő bizonytalan, a társakat kereső hiányérzet, a meghatározatlan és oktan félelem leteperésének programja inkább, semmint biológiai, morális vagy mentális igény. S könnyen lehet, hogy (a Dieckhoff is említette) igény, a „protective niche” megteremtésének igénye inkább valamiféle projektív hiányérzet tünete: a gyakorló toleranciáé, a nyitottságé, a kommunikativitásé,

a felebaráti együttműködésé. Hogy mindezt ki nevezi egybefoglalóan nemzetnek, s ebben mennyi a mi felhatalmazó gesztusunk felelőssége – ez bizony nemcsak a politikai ügybonyolítók, nemcsak a tudományos definíciók kreatórai, nemcsak a politikai publicisztika ügynökei által szabott fogalmi és morális értékrend kérdése, hanem a megismerő kíváncsiságé és belátó értelemé is.

IRODALOM

Niccoló Machiavellitől Heller Ágnesig, Ernest Renantól Louis Dumont-ig, Fredrik Bart-tól Elias Canetti-ig, Bíró Bélától Michael Stewartig, Ernest Gellnertől Cholnoky Győzőig, Marc Abelestől Pierre Bourdieu-ig, E. E. Evans-Pritchardtől Will Kymlickáig, George Soreltól Erős Ferencig, Eric Hobsbawm-tól Csepeli Györgyig, Bibó Istvántól Juan Goytisolo-ig végtelen széles a fülhasználható szakirodalom köre, s úgy vélem, riasztó tud lenni egy kötetnyi írásnál rövidebb szöveget kísérelő hosszas irodalomjegyzék. Ezért csak roppant szűkösen idéztem-hivatkoztam az alábbiakat:

Dumont, Louis 1998 *Tanulmányok az individualizmusról*. Tanulmány Kiadó, Pécs.
 Fulbook, Mary 2001 *A német nemzeti identitás a holokauszt után*. Helikon, Budapest.
 Komoróczy Géza 1992 *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Századvég Kiadó, Budapest.